

4. Еремін І. П. Литература древней Руси (Этюды и характеристики) / І. П. Еремін. — М. ; Л. : Наука, 1966. — 263 с.
5. Калужняцький Омелян. [Юрій Федькович] // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. — К. : ДВХЛ, 1958. — С. 216-218.
6. Федькович Осип Юрій. Житє Святого великомученика і мироточця Димитрія // Писаня: Перше повн. і крит. вид. — Львів : З друк. НТШ, 1902. — Т. 2 : Повісті й оповідання / передм. О. Колесси ; з першодр. і автогр. зібрав, упоряд. і пояснив О. Колесса. — С. 332-337.
7. Федькович Осип Юрій. Житіє святого великомученика Юрія (Георгія) // Писаня : Перше повн. і крит. вид. — Львів : З друк. НТШ, 1902. — Т. 2: Повісті й оповідання / Передм. О. Колесси; з першодр. і автогр. зібрав, упоряд. і пояснив О. Колесса. — С. 248-261.
8. Франко Іван. Українські «народовці» і радикали / Іван Франко // Збір. творів : у 50 т. — К. : Наук. думка, 1982. — Т. 28. — С. 198-206.
9. Чижевський Дмитро. Історія української літератури: від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський. — Тернопіль : Феміна, 1994. — 479 с.
10. Листи до О. Я. Кониського з Галичини і Буковини. 1873-1891 рр. / [Автографи] // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 77 (О. Кониського). — № 126.

The article deals with the research of genesis and features of the using by J. Fed'kovych the old agiographic materials in his works "Saint great martyr Yurij's (Georgij's) life" (1873) and "Saint great martyr and ointment-leaker Dmytrij's life" (1874). Interpreter's honesty, artistic, romantic interpretation of canonical histories are accented on. The works of the Bukovynian author have largely an utilitarian (educational) orientation, addressed to the mass reader and have fixed the strengthening of preaching tendencies in his works.

Key words and combinations: Yuriy Fed'kovych, St. Yuriy (Georgij) and Dmytrij, life, canon, romantic.

Отримано: 12.08.2011 р.

УДК 94(477)«17»

Т. Р. Ковалець

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕТНІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО У ПОВСТАННЯХ 20-30-Х РР. XVII СТ. В УКРАЇНІ

У статті зроблено спробу з'ясувати етнічний та соціальний склад Війська Запорозького в антипольських повстаннях 20-30-х рр. XVII ст. в Україні.

Ключові слова і словосполучення: Військо Запорозьке, етнічний склад, соціальний склад, антипольські повстання 20-30-х рр. XVII ст., «виписчики», покозачення.

В історіографії вже були спроби вивчити етнічне обличчя запорозького козацтва: маємо на увазі праці українських істориків Я. Дзири [5], Ю. Мищика [10, 11], Ф. Шевченка [49-53], польських З. Вуйціка [80], В. Серчика [75] та Я. Томкєвіча [77-78], німець-

кої дослідниці С. Любер [71]. Однак ними здійснювався або лише загальний огляд етнічного складу запорозького козацтва впродовж усього часу його існування, або ж основна увага зосереджувалась на періоді кінця XVI – початку XVII ст. (Я. Дзира, В. Томкевіч) чи середині XVII ст. (С. Любер, Ю. Мицик).

Питання про соціальний склад Війська Запорозького висвітлено значно ґрунтовніше: в українській історіографії ним займалися В. Антонович [22], І. Бойко [24], М. Грушевський [27-29], К. Гуслистий [30], С. Климовський [33], М. Костомаров [34], П. Куліш [35], П. Михайлина [39], Н. Яковенко [63], в польській – М. Дроздовський [65], М. Франз [66], Я. Томкевіч [77, 78], російській – М. Покровський [44]. Відзначимо дослідження українського історика В. Щербака, присвячене з'ясуванню соціального статусу Війська Запорозького у першій половині XVII ст. [59].

Отож, проблема етнічного та соціального складу запорозьких підрозділів у 20-30-х рр. XVII ст. досі не стала в історіографії предметом окремого комплексного дослідження і потребує подальшої розробки та вивчення. Саме тому метою нашої статті є заґрунтована на відповідному джерельному матеріалі та результатах досліджень попередніх науковців спроба здійснити комплексний аналіз етнічного та соціального складу Війська Запорозького в антипольських повстаннях 20-30-х рр. XVII ст.

Етнічний склад запорозьких підрозділів

Станіслав Любельський в одній зі своїх праць, розповідаючи про запорозьких козаків, описує їх етнічну приналежність наступним чином: «цей рід людський строкагий, з різних націй, але більшість там слов'ян гуртується, іноді ж і турки, і татари, волохи, угорці до них перекидаються». Якуб Собеський характеризує запорожців схоже: «майже всі вони з Русі походження ведуть, хоча чимало з Велико- та Малопольщі..., а деякі з Німеччини, Галлії, Італії, Іспанії» [цит за: 25, с. 337, 356, 371].

Складність дослідження етнічної приналежності повстанських підрозділів зумовлена тим, що у джерелах вона вкрай рідко вказується прямо. Ідентифікацію можна здійснювати, орієнтуючись на задокументовані імена; разом з тим переважна більшість козаків, навіть чимало старшин, не мали прізвищ, до того ж навіть якщо вони й були, то доволі часто як прізвиська, що ставить перед дослідженням додаткові перешкоди¹ [31, с. 90; 51, с. 99].

Хоча відомо, що реєстри 6-тисячного козацького війська були складені у 1625-1626-му та 1630-1631-му рр., до нашого часу вони, найімовірніше, не дійшли і загинули у вогні Другої світової війни [54, с. 31; 26, с. 277]. Саме тому таких детальних даних, які дали дослідження, проведені з реєстрами 1581-го та 1649 рр., не маємо, і доводиться користуватися дуже розрізненими фактами з різноманітних джерел.

¹ Наприклад, науковцям досі не вдалося ідентифікувати етнічну приналежність Д. Гуні. Сама власна назва цього козацького ватажка, на наш погляд, є прізвиськом і походить від слова «гуня», «гунька», тобто лахміття [83, с. 107-108].

Етнічне походження абсолютної більшості імен козаків, згаданих у джерелах 20-30-х рр. XVII ст., можна трактувати як східнослов'янське. За антропонімами того часу дуже важко відрізнити українців, білорусів та росіян [5]. Саме тому при ідентифікації їх етнічної приналежності певні висновки можна робити тільки з більшою чи меншою вірогідністю.

Отже, крім українців, до складу запорозького війська у 20-30-х рр. XVII ст. належали представники нижчезазначених етносів.

1. Татари.

Традиційно татарський елемент був дуже потужний у запорозьких підрозділах, притім навіть серед командування [65, с. 168]. Керівник повстання 1625 року Марко Жмайло в московських джерелах згадується як «Ізмаїл», що вказує на можливе татарське походження [4, с. 208]. Щодо етнічної приналежності Тараса Федоровича (у більшості джерел просто «Тараса»), то він теж, вірогідно, був татариним, вихрещеним під іменем Оврама Тараси, а, можливо, вихідцем з родини «овруцьких ординських слуг, потім замкових зем'ян, за якими визнано шляхетство» [67, р. 354-356; 57, с. 8]. Соратник Сулими, врятований від смертної кари за зруйнування Кодаку в 1635 р. турецьким послом, Павлюк, вождь повстання 1637 р., за свідченнями сучасників, теж був татариним і «відомий під іменем Гузана... служив кримському хану»; М. Потоцький в одному з листів до С. Конєцпольського характеризує Павлюка як такого, що «вийшов з Орди» [2, с. 115; 43, с. 272; 17, с. 381].

У XVII ст. чимало татарських сімей мешкало на Поділлі, Волині, Київщині, серед них було чимало ремісників, торговців зброєю та перекладачів [79, с. 230-232; 21, с. 386]. Відомо також, що під час походів у Крим запорожці часто забирали хлопців-татарчат із собою, виховуючи їх як своїх джур, а згодом — і повноправних козаків. Український історик Ф. Шевченко припускає, що козаки із прізвищем «Бут» були вірменами, оскільки до останніх належала більшість перекладачів («бут» — перекладач) того часу в коронному війську, при місцевих урядниках та серед козаків [20, с. 88; 51, с. 97-98].

Разом з тим, на сьогодні відомо більше випадків, коли запорожці Бути виявлялись татарами. Окрім уже згаданого Павла Бута, етнічна приналежність якого майже не викликає сумнівів, татариним також був і якийсь «козак Бут», що теж «вийшов з Орди» [9, с. 321]. Разом із Острянином московський кордон перетнув сотник Дем'ян Бут, а після введення в дію «Ординації» 1638 р. корсунським полковником став Іван Бут; ще кілька людей із таким прізвищем зафіксували російські воеводи серед міщан-переселенців з України до Московського царства у 1638-1639 рр. Зважаючи на прізвище, тюркського походження були отамани Кизим і його син Кизименко [61, с. 76; 64, с. 279-284]. У 1630-му, 1637-му та 1638 рр. на боці козаків також діяли наймані татарські підрозділи [4, с. 209].

2. Вірмени.

Серед ремісників наддніпрянських міст, кожум'як, шорників було багато вірменів, тому зовсім не дивно, що чимало з них вли-

лося до повстанських загонів. Можливо, частина козаків із прізвиськом «Бут» за етнічною приналежністю були вірменами (див. вище).

3. Німці.

Відомо, що під час повстання 1630 р. під проводом Т. Федоровича козацькі чати захопили в полон трьох капітанів-німців, що погодилися, очевидно, за відповідну платню проводити у повстанському війську інженерні та артилерійські інструктажі, зокрема вони стали козакам «у великій допоміж при гарматі» та загалом вчили їх, «як німецьким боєм промишляти над поляками» [2, с. 106-107; 16, с. 173]. Найбільше німців під час усіх постань було саме серед козацьких артилеристів [48, с. 77-78].

4. Білоруси.

Зідентифікувати у запорозькому війську у 20-30-х рр. XVII ст. білорусів дуже важко, оскільки українські та білоруські антропоніми були майже однаковими та й представників обидвох народностей, наприклад, у московських джерелах, об'єднано під спільною назвою «литвини». Разом з тим в окремих випадках усе як можна стверджувати етнічну приналежність деяких повстанців як білорусів. До них міг належати полковник П. Бута Семен Биховець, тобто родом з міста Бихова, старшина Яцько Мизирянин із міста Мозира на Гомельщині [19, с. 11; 6, с. 295-296].

Деякі відомості знаходимо і в російських джерелах. Так, навесні 1626 р. до Путивля приїхав «литвин білорусець Мартишко Марков» з товаришами, «а служили вони в запорозькому війську»; 10 серпня 1638 р. до Москви прибуло посольство від Я. Остриянина, у складі якого був «білоруський піп Михайло Гаврилов» [4, с. 124, 248]. Поширеним переважно серед жителів Гомельщини та Пінщини був антропонім Яцина, тож, білоцерківського полковника Яцину Лютренка можна також ідентифікувати як білоруса [13, с. 207-397].

5. Грузини.

У повстаннях 30-х рр. XVII ст. в Україні гіпотетично брали участь також і чимало грузинів, яких згодом було записано до козацького реєстру 1649 р. [49, с. 44]. Під час виступу 1637 р. влітку загін реєстровців, що стали на бік П. Бута, полонив лояльну до польського уряду реєстрову старшину в Переяславі. Двоє вояків із цього загону, Ганжа і Смоляха, були схоплені переяславським полковником Іллею Караїмовичем та доставлені в Бар на допит коронному гетьманові. Цілоком імовірно, що це були саме грузини, позаяк останніх у XVII ст. називали «ганжами» [19, с. 13; 49, с. 44].

6. Волохи та серби.

Представників цих народностей було дуже багато у надвірних почтах шляхти на Україні, до того ж вони становили важливий елемент різних розбійницьких ватаг. Наприклад, особисті загони коронного стражника Самуїла Лаща складалися переважно із найманих татар, волохів та сербів [50, р. 199-200; 81, с. 42; 21, с. 459; 52, с. 67-68; 19, с. 25]. Чимало їх, вірогідно, було і серед запорозьких козаків; зокрема, 1637 р. одним із отаманів Павлюка був якийсь Аслан Волошин [19, с. 44].

7. Угорці та болгари.

За документами, окремі представники цих етносів іноді теж трапляються у середовищі повстанців. Так, на початку 1638 р. під час перебування значних підрозділів запорожців на Дону за вироком ради був страчений «отаман Матьяш», а через рік джерела згадують про втікача з України отамана Івана Моліховського, болгарина за походженням [4, с. 204, 281].

8. Московити.

Зідентифікувати їх, як і білорусів, за іменами також дуже складно. Разом з тим подекуди натрапляємо на певні прямі вказівки у джерелах. Наприклад, у листі до С. Конєцпольського від 21 вересня 1637 р. запорожці, виправдовуючись за суд і вбивство Сави Кононовича, негативізують останнього, «дивуючись», що реєстрові козаки надали гетьманську булаву «нездібному і негідному того уряду чужоземцеві москалеві, котрий зумів... бути дводушним і зрадником» [17, с. 412].

Наприкінці 1638 р. у відписці в Розрядний приказ путивльських воевод Андрія Литвинова-Мосальського та Ігнатія Уварова згадується прибулий із України разом із товаришами «кромчанин козачий син Гришка Олексєєв...», а служили вони в запорозькому війську» [4, с. 124]. У 1630 р. емісари Т. Федоровича, а в 1637-1638 рр. полковники П. Бута і Я.Остряниці проводили масові вербування добровольців «із сіверських міст», а також здійснювали «зтяг» на Дону (згадати б лише про півтисячний загін Путивльця) [45, с. 72; 10, с. 29; 17, с. 501]. Тобто запорозьке військо під час повстань масово поповнювалося представниками російського етносу.

Серед козаків було також чимало людей інших народностей. Досить важко ідентифікувати **поляків** (хоча, безумовно, вони теж були), оскільки досить поширені серед старшини т.зв. «шляхетні прізвища» із суфіксами «-ський, -цький, -зький», цілком вірогідно, могли належати й українцям чи білорусам [37, с. 22].

Доволі часто джерела повідомляють про **євреїв-козаків** (що могли стати козаками через вихід із кагалу або рятуючи таким чином життя під час єврейських погромів); зокрема, на початку 1638 р. серед утікачів до Московського царства значиться реєстровець Мойсей Авдієв, а під час повстання під проводом Я. Остряниці – сотник Захаріяш Перехриста з Яготина [12, с. 135-139; 8, с. 9-10].

У 1630 р. одним із емісарів Тараса був «якийсь **латиш**», що займався вербуванням сіверських «хлопів і козаків» [10, с. 29]. Під час Смоленської війни 1632-1634 рр. серед запорозької старшини згадується «полковник Юрко чигиринський латиш» [1, с. 586-587; 4, с. 208]. Гетьманом реєстрових козаків у 1638 р. був Ілляш Караїмович; зважаючи на ім'я, за етнічною приналежністю він **караїм**, свій рід міг вести від родин караїмів, що проживали по містах Наддніпрянщини та Поділля [79, с. 230-232; 41, с. 73 ; 72, с. 2-3].

Надзвичайно цінними джерелами для з'ясування етнічного складу козацьких підрозділів у 20-30-х рр. XVII ст. є списки реєстрових старшин. Найповніший із тих, що дійшли до нас, був укла-

дений на Маслоставській комісії і затверджений 4 грудня 1638 р. У ньому можна виявити згадки про представників таких народностей, як: *поляки* (Себастьян Богуславський, Лесько Гайдзевич, Матвій Козуцейко, Олифер Дзьоболдо); *татари* (Ілько Буг, Бузан Кізарченко); *волохи* (Яцько Руманіца та Місько Батояци; *угорці* (Мат'яш Половський); *московити* (Савка Москаленко, Васько Путивлець); *євреї* (Мойсей Опара, Захар'яш Юхотинський). Чимало прізвищ важко піддаються ідентифікації: можливо, вихідцями з Балкан були Гринеч Шухад та Нехойд з Берчан, Костин Занкович та Конрад Бартул; до кінця нез'ясованого етнічного походження Лукаш Кшиштофович, Шаско Демидович, Сахно Керичник, Ярош (Ярмос) Золотоновський [19, с. 194-195].

Соціальний склад запорозького війська

1. Козаки-випищики.

До них зараховували себе не тільки виписані реєстровці, а й багатотисячні маси тих, «хто був на королівській службі», тобто колись «затягнений» як найманець воював під стягами Речі Посполитої. Таких тільки з Хотинської війни налічувалося більше 30-и, а зі Смоленської — понад 20 тисяч [73, с. 36-37; 74, с. 797]. Як влучно зауважив А. Свечін, «жах найманства був у тому, що, коли війна закінчувалася, декласований найманець... не знаходив собі місця. Із набутими на війні навичками селянин вже не був здатен бути селянином, а в місті на демобілізованого дивилися з острахом» [40, с. 157]. Випищики відмовлялися підпорядковуватися урядникам, вважаючи себе повноправними козаками [59, с. 5-8].

2. Міщани.

Безземельні міщани або ж власники незначних земельних ділянок (городники, халупники, комірники, підсусідки) не були тісно пов'язані із землеробством та мали змогу займатися й допоміжними промислами, у тому числі й козакуванням [44, с. 98; 32, с. 67; 35, с. 144; 34, с. 201]. Сучасний польський дослідник козаччини М. Франз небезпідставно вважає, що «до козаків нереєстрових треба також зарахувати... людність українських міст, яка не один раз козакувала... була то група цілком добре вишколена» [66, с. 111]. Міщани зобов'язувалися постійно тримати зброю для оборони міста. Наприклад, у 1628 р. за урядовими розпорядженнями міщани Остерського замку мусили тримати «самопал справний, 3 копи куль і 3 фунти пороху» [48, с. 115]. Універсалом від 10 січня 1633 р. Є. Вишневецький суворо наказував ремісникам м. Прилуки мати зброю: «Боже вбережи, ворога — повинні всі бути із рушницею готові» [4, с. 133].

Козацтво у XVI — першій половині XVII ст. дуже тісно асоціювалося із містами Наддніпрянщини. Наприклад, Марцін Бельський у своїй «Хроніці», характеризуючи запорозьке товариство, вказував, що «козаки — це посполиті люди, які на низу Дніпра займаються ловлею риби... на зиму розходяться в найближчі міста...» [15, с. 1358]. Турецьке командування у листі до Владислава IV під Кам'янцем

27 жовтня 1633 р. вимагало не тільки, «щоб всі козаки з Дніпра знесені були», а й «міста всі українні знесені» [17, s. 166].

Саме тому провести чіткий розподіл між міщанами (у традиційному розумінні) та козаками доволі складно, оскільки чимало жителів міст, зокрема Києва, Канева, Черкас, Стеблева, Крилова та інших, були показані [33, с. 119; 36, с. 64; 84; 22, с. 393]. З міст походять і чимало діячів запорозького війська 20-30-х рр. XVII ст., зокрема з Полтави (можливо, з Києва) — Я. Острянин, з Кременчука — Ріпка, з Києва — Кизим, з інших міст — О. Гуменецький, О. Слуцький, Сасько, Сава, Мурко [61, с. 77; 62, с. 255; 39, с. 124, 129-130]. Міщани Києва, Черкас, Канева, Корсуня, Димера, Лисянки, Переяслава, Ромен, Лубен, Василькова, Білгорода, Стайок, Борисполя, Баришівки та інших міст і містечок брали активну участь у повстанні 1630 р. [23, с. 36; 39, с. 105; 40, с. 65-70; 7, с. 157-172]. Під час виступів 1637-1638 рр. запорозьке військо поповнювали міщанські контингенти із Лубен, Пирятина, Лохвиці, Чернігова, Прилук, Ірклієва, Срібного, Варви, Синця, Глинська, Липового тощо [4, с. 189-221; 27, с. 204-205].

3. Селяни.

За свідченнями Г. де Боплана, українські селяни «подаються на Запорозжя...; проживши там певний час і взявши участь у морському поході, вони вважалися запорозькими козаками» [3, с. 33]. Якщо активної участі селян у повстанні 1625 р. не зафіксовано, вже через п'ять років, під час виступу під проводом Тараса Трясила сучасники спостерігали масовий вплив до повстанського війська багатьох тисяч «хлопів».

Це, очевидно, було зумовлено тим, що саме закінчувався термін значної частини слобід по всій Лівобережній Наддніпрянщині та було введено ряд обтяжливих податків, що поступово призводило до наростання напруження серед населення [76, s. 173-174; 21, s. 301; 60, с. 79-80; 24, с. 243].

У грудні 1637 р. напередодні битви під Кумейками військо Павлюка поповнилося багатотисячними загонами селян. Схожою була й ситуація під час виступів Павлюка та Остряниці: так, у лютому 1638 р. в розпалі проведення чисток реєстру коронні комісари Станіслав Потоцький та Адам Кисіль, аналізуючи щойно придушене повстання, писали до С. Конєцпольського, що «зі слобід українних свавільство ту колотнечу учинило» [14, с. 86; 77, s. 248; 17, s. 476]. Через кілька місяців польський ротмістр Хієронім Хржанстовський у листі до Миколая Потоцького повідомляв, що на недавно колонізованих територіях, «там, на тих осадах, як Кременчук, Максимівка, Піва, Чорна Діброва і то неодмінно, що вже близько 6 000 того гультайства є» [17, s. 490; 68, s. 149; 70, s. 48]. Як бачимо, запорозьке військо поповнювалося багатотисячними загонами селян. До них були звернені також і надії козацьких керівників. Наприклад, С. Шимоновський, сучасник тих подій, писав: «Острянин вийшов на волость і на слободах [добровольців] скликає» [цит. за: 25, с. 418].

4. Шляхта і бояри.

У річпосполитській історіографії XVI — першої половини XVII ст. склався своєрідний образ Війська Запорозького як певної воєнної шко-

ли «випробування мужності» для молодих шляхтичів. Зокрема, Бартош Папроцький так характеризує Запорозжя: «для вправління у лицарських справах туди їздять, і з панят руських, подільських та польських до них немало заїжджає» [42, с. 52; цит. за: 25, с. 329].

Шляхтичами були чимало козацьких керівників, зокрема Олифер Голуб, Михайло Дорошенко, Іван Кулага-Петражицький, можливо, Марко Жмайло [38, с. 27; 82, с. 70]. Із чернігівської української шляхти походили Іван Сулима. Також вони трапляються серед старшин. Наприклад, шляхтичем, був Куша — полковник П. Бута, страчений після придушення повстання. Його було декапітовано, на відміну від двох інших засуджених, що засвідчує вищість у соціальному статусі [47, с. 104; 69, с. 162; 58, с. 145; 55, с. 18; 30, с. 71; 18, с. 43]. Московські джерела у 1639 р. згадують про приїзд втікача з України — козацького старшини Василя Павловича Шолома, роменського шляхтича [4, с. 267]. У 1638 р. білоцерківським сотником був Федір Якубович-Вешня [19, с. 194]. Шляхтичі трапляються навіть серед простих козаків; так, у 1622 р. інформатором коронного стражника Стефана Хмелецького був шляхтич-козак Криштофор Бокрицький [11, с. 147].

Прошарок дрібної шляхти — бояр, що значною мірою визначав еволюцію козащини на зламі XVI-XVII ст. [78, с. 251-254; 56, с. 42; 63, с. 18-22], у 20-30-х рр. XVII ст. майже вигас, однак окремі його представники також зустрічаються в середовищі запорозького війська, зокрема із київських бояр був реєстровий старший Григорій Чорний, а з остерських бояр — Яків-Стефан Острянин-Іскра [32, с. 69; 61, с. 71].

Отож, етнічне походження абсолютної більшості згаданих у джерелах власних назв козаків у 20-30-х рр. XVII ст. можна трактувати як східнослов'янське. Водночас до запорозької спільноти прибували люди різних народностей. Окрім українців, білорусів та росіян, традиційно дуже потужним у запорозьких підрозділах був татарський елемент, цілком імовірно, татарське коріння мали навіть козацькі керівники Марко Жмайло, Тарас Федорович і Павло Бут. На основі документальних згадок нами ідентифіковано також перебування у запорозькому війську поляків, вірменів, грузинів, волохів, сербів, німців, євреїв, караїмів, угорців, болгар, латишів. До складу повстанських підрозділів належали представники всіх тогочасних суспільних верств та прошарків Речі Посполитої. Найактивніший елемент складали випишки і воєнізовані жителі наддніпрянських міст. У повстаннях 1637-1638 рр. брали участь також багатотисячні загони покозачених селян. Серед козацької верхівки було чимало бояр та шляхти, зокрема це запорозькі ватажки Олифер Голуб, Михайло Дорошенко, Іван Кулага-Петражицький, Іван Сулима, Яків Остриця, можливо, й Марко Жмайло.

Список використаних джерел:

1. Акты Московского государства, изданные Императорской академией наук. — СПб. : Типография Императорской академии наук, 1890. — Т. 1: Разрядный приказ. Московский стол (1571-1634). — 1890. — 766 с.
2. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження / О. А. Бевзо. — К. : Наук. думка, 1971. — 184 с.

3. Боплан Г. Опис України / Г. Боплан. — К. : Наукова думка, 1990. — 256 с.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1954. — Т. 1: 1620-1647 годы. — 1954. — 587 с.
5. Дзира Я. Перший паспорт козацтва. Найдавніший реєстр низового війська. 1581 рік / Я. Дзира // Літературна Україна. — 1991. — 13 червня.
6. Жерела до історії України-Руси. — Т. VIII. — Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1908. — Т. 1: Матеріали до історії української козащини. — 467 с.
7. Из документов по истории русско-украинских взаимоотношений начала 30-х годов XVII в. // Славяне и их соседи. — М. : Наука, 1995. — Вып. 7. — С. 157-172.
8. Избиение евреев в Малороссии в 1631-1632 гг. (из раввинских книг XVII в.) // Киевская старина. — 1905. — № 10. — С. 9-10.
9. Кулиш П. Материалы для истории воссоединения Руси : в 2 т. / П. Кулиш. — М. : Типография А. А. Гутцука, 1877. — Т. 1. — 332 с.
10. Мицик Ю. До історії повстання 1630 р. / Ю. Мицик // Пам'ять століть. — 1997. — № 4. — С. 28-31.
11. Мицик Ю. А. Умань козацька і гайдамацька / Ю. А. Мицик. — К. : Академія, 2002. — 187 с.
12. Новые свидетельства об отношении населения Украины к евреям первой половины XVII в. // Славяне и их соседи. — М. : Наука, 1996. — Вып. 8. — С. 135-139.
13. Перепіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года. — Минск : Беларуская навука, 2003. — 447 с.
14. Українські народні думи та історичні пісні. — К. : Вид-во АН УРСР, 1955. — 660 с.
15. Bielski M. Kronika wszystkiego świata, na sześć wiekyw, Monarchie cztery rozdzielona... / M. Bielski. — Sanok : Drukarnia Karola Pollaka, 1856. — Т. 3. — 510 s.
16. Floria B. N. New Evidence on the 1630 Zaporozhian Cossack Uprising / B. N. Floria // Harvard Ukrainian studies. — 1992. — Vol. XVI. — №1/2. — P. 167-173.
17. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego Hetmana Wielkiego Koronnego 1632-1646. — Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2005. — 775 s.
18. Latopisiec albo kroniczka Joachima Jerlicza / wyd. K. W. Wyjicki. — Warszawa : Drukarnia Wienhoiebera, 1853. — Т. 1. — 187 s.
19. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między Wojskiem Koronnem i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. — Kraków : Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. — 200 s.
20. Pisma Jana Dzwonowskiego (1608-1625) / wyd. K. Dubiecki. — Kraków : Nakładem Akademii Umiejętności, 1910. — 119 s.
21. Volumina legum. Prawa, konstytucye u przywileje Krolewsa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Litewskiego u wszystkich prowincyu należących na walnych seymiech koronnych od seymu Wiślickiego roku Pańskiego 1347 aż do ostatnego seymu. — Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. — Т. 3: Ab anno 1609 ad annum 1640. — 485 s.
22. Антонович В. Б. Українські міста / В. Б. Антонович // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV-XVIII ст. — Львів : Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1904. — Ч. 2. — С. 311-383.
23. Апанович О. Національно-визвольні війни в епоху феодалізму / О. Апанович // Український історичний журнал. — 1965. — № 12. — С. 29-38.
24. Бойко І. Д. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. / І. Д. Бойко. — К. : АН УРСР, 1963. — 332 с.

25. Вирський Д. Околиці Ренесансу: Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.): у 2 ч. / Д. Вирський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Ч. 1. – 326 с.
26. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
27. Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці / М. Грушевський. – [Б. м. в.], [Б. р. в.]. – 248 с.
28. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. 7: Козацькі часи до року 1625. – 624 с.
29. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 8: Роки 1626-1650. – 1995. – 856 с.
30. Гуслистый К. Г. Крестьянско-казацкие восстания на Украине в 30-х гг. XVII в. / В сб. ст.: Воссоединение Украины с Россией / К. Г. Гуслистый. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 54-77.
31. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. / М. О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 171 с.
32. Історія українського козацтва: у 2 т. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – Т. 1. – 800 с.
33. Климовський С. І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя / С. І. Климовський. – К.: Стило, 2002. – 230 с.
34. Костомаров Н. И. Борьба украинских казаков с Польшей в I половине XVII века, до Богдана Хмельницкого / Н. И. Костомаров // Отечественные записки. – 1856. – № 9. – С. 193-254.
35. Кулиш П. А. История воссоединения Руси / П. А. Кулиш. – СПб.: Издание товарищества «Общественная польза», 1877. – Т. 3: Религиозное, социальное и национальное движение в эпоху Иова Борещкого. – 374 с.
36. Марочкін В. П. Антифеодальний і визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст. / В. П. Марочкін. – К.: Вища школа, 1989. – 111 с.
37. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвиська / Л. Т. Масенко. – К.: Знання, 1990. – 48 с.
38. Мельник Л. Г. Герої народних повстань / Л. Г. Мельник. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
39. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654) / П. В. Михайлина. – К.: Наук. думка, 1975. – 260 с.
40. Михайлина П. В. Політика воевод і старост Речі Посполитої в українських містах і містечках у другій половині XVI – першій половині XVII ст. / П. В. Михайлина // Питання історії України: збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – С. 65-70.
41. Мицик Ю. Євреї-козаки / Ю. Мицик // Хроніка-2000. – Вип. 21-22. – С. 72-76.
42. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Д. Наливайко. – К.: Дніпро, 1992. – 495 с.
43. Павлицев Н. И. Польская анархия при Казимире и война за Украину / Н. И. Павлицев. – СПб.: Изд-во В. С. Балашева, 1878. – Т. 1. – 272 с.
44. Покровский М. Н. Русская история с древнейших времен: в 4 т. / М. Н. Покровский. – М.; Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1933. – Т. 3. – 303 с.
45. Савельев А. Трехсотлетие Войска Донского. 1570-1870 гг. Очерки из истории донских казаков / А. Савельев. – СПб.: Издание Донского Войскового Статистического Комитета, 1870. – 125 с.
46. Свечин А. Эволюция военного искусства / А. Свечин. – М.; Л.: Воениздат, 1928. – Т. 1. – 432 с.

47. Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — середини XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К. : Україна, 1991. — 251 с.
48. Сидоренко В. О. Зброя місцевого виробництва на Україні епохи визвольної війни / В. О. Сидоренко // Український історичний журнал. — 1978. — № 9. — С. 75-80.
49. Шевченко Ф. Грузини в Войске Запорожском / Ф. Шевченко // Из истории украинско-грузинских связей. — Тбилиси : Мецниераба, 1968. — С. 38-55.
50. Шевченко Ф. К вопросу об участии румын в освободительной войне украинского народа 1648-1654 / Ф. Шевченко // Omagiu lui P. Constantinescu-Iasi cu prilejul implinirii a 70 de ani. — Bucuresti: Editura Academiei Republicii Populare Romine, 1965. — P. 197-201.
51. Шевченко Ф. Роль армян в экономических связях Левобережной Украины, Запорожской Сечи и Крыма в XVII-XVIII вв. / Ф. Шевченко // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — Вип. 3. — Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1971. — С. 222-235.
52. Шевченко Ф. Сербі і болгари в українському козацькому війську XVII-XVIII ст. / Ф. Шевченко // Питання історії та культури слов'ян. — К. : Вид-во Київського університету, 1963. — Ч. 1. — С. 67-86.
53. Шевченко Ф. Участь представників різних народностей у визвольній війні 1648-1654 рр. на Україні / Ф. Шевченко // Український історичний журнал. — 1978. — № 11. — С. 10-22.
54. Щербак В. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. / В. Щербак. — К. : Наук. думка, 1989. — 128 с.
55. Щербак В. Джерела формування українського козацтва / В. Щербак // Український історичний журнал. — 1994. — № 2-3. — С. 12-23.
56. Щербак В. Козацтво XVI — першої половини XVII ст. як потенційний чинник українського державотворення / В. Щербак // Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України. — К. : Інститут історії України, 2007. — С. 31-47.
57. Щербак В. Козацька верхівка другої половини XVI — середини XVII ст. / В. Щербак // Український історичний журнал. — № 5. — 1997. — С. 3-12.
58. Щербак В. Повстання запорожців 1635 р.: (До 350-річчя) / В. Щербак // Український історичний журнал. — 1985. — № 9. — С. 144-146.
59. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану II пол. XV — середини XVII ст. / В. Щербак. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 296 с.
60. Щербак В. Утвердження станової свідомості українського козацтва в першій половині XVII ст. / В. Щербак // Питання історії України: Зб. наук. статей. — Чернівці : Зелена Буковина, 2003. — Т. 6. — С. 79-83.
61. Щербак В. Яків Острянин / В. Щербак // Український історичний журнал. — 1997. — № 6. — С. 71-77.
62. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : в 3 т. / Д. Яворницький. — К. : Наук. думка, 1990. — Т. 2. — 1990. — 558 с.
63. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. — К. : Критика, 2008. — 472 с.
64. Baranowski B. Organizacja wojska polskiego w latach trzydziestych i czterdziestych XVII wieku / B. Baranowski. — Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957. — 283 s.
65. Drozdowski M.-R. Kozaczyzna w Rzeczypospolitej XVI-XVII w. jeszcze jeden stan społeczeństwa staropolskiego / M.-R. Drozdowski // Społeczeństwo staropolskie. — Warszawa : DIG, 2008. — Т. 1: Społeczeństwo a polityka. — S. 165-221.
66. Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter / M. Franz. — Poznań : Adam Marszałek, 2002. — 255 s.

67. Gajecky G. The origin of Taras Triasylo / G. Gajecky // Harvard Ukrainian studies. – Vol. 5. – № 3. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Printing Office, 1981. – P. 354-357.
68. Grabski W. Historia wsi w Polsce / W. Grabski. – Warszawa : Drukarnia M. Garasińskiego, 1929. – 454 s.
69. Hetmani zaporoscy w służbie kryła i Rzeczypospolitej / pod red. P. Krolla, M. Nagielskiego, M. Wagnera. – Zabrze : Infort Editions, 2010. – 456 s.
70. Jezieriski A., Leszczyńska C. Historia gospodarcza Polski / A. Jezieriski, C. Leszczyńska. – Warszawa : Key Text, 1998. – 559 s.
71. Lubet S. Die Herkunft von Zaporoger Kosaken des 17. Jahrhunderts nach Personennamen. – Berlin : In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1983. – 146 z.
72. Mardkiewicz A. O Iłjaszu Karaimowiczu zwierzchniku Wojsk Zaporoskich / A. Mardkiewicz. – Łuck : Drukarnia Kurji Biskupskiej Łuckiej, 1931. – 15 s.
73. Nagielski M. Kozacy w siłach zbrojnych Rzeczypospolitej w I połowie XVII wieku / M. Nagielski // Od Zytkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku. – Warszawa : Akademia Obrony Narodowej, 2000. – S. 35-55.
74. Nagielski M. Kozaczyzna czasów Władysława IV (1632-1648) / M. Nagielski // Przegląd Wschodni. – 1991. – T. 1. – Zesz. 4. – S. 791-816.
75. Sierczyk W. Na dalekiej Ukrainie: Dzieje Kozaczyzny do 1648 r. / W. Sierczyk. – Kraków : Wyd-wo literackie, 1984. – 374 s.
76. Szelagowski A. Pieniądz i przwryt cen w XVI-XVII wieku w Polsce / A. Szelagowski. – Lwów : Nakładem Towarzystwa Wydawniczego, 1902. – 317 s.
77. Tomkiewicz W. Bitwa pod Kumejkami (16 XII 1637) / W. Tomkiewicz // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – 1937. – T. 9. – S. 239-261.
78. Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej na przełomie XVI i XVII wieku / W. Tomkiewicz // Przegląd Historyczny. – 1948. – T. 37. – S. 249-260.
79. Tyszkiewicz J. Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII-XVIII w. / J. Tyszkiewicz. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 344 s.
80. Wycik Z. Dzikie pola w ogniu. O Kozaczyźnie w dawnej Rzeczypospolitej / Z. Wycik. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1960. – 242 s.
81. Опись актовой книги Киевского центрального архива № 9. – К. : В университетской типографии, 1872. – 48 с.
82. Сушинський Б. І. Всесвітня козацька енциклопедія / Б. І. Сушинський. – Одеса : «Видавничий дім ЯВФ», 2007. – 570 с.
83. Hunia Dymitr Tymofiejewicz // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962-1964. – T. 10. – S. 107-108.
84. Мищик Ю. Малознана люстрація Корсунського староства першої половини XVII ст. // Юрій Мищик. Сайт українського історика Юрія Мищика. – Режим доступу: <http://mytskyk.com/maloznana-lyustratsiya-korsunskogo-starostva-pershoyi-polovini-hvii-st/> (10.02.10).

The article deals with research of the ethnic and social structure of Zapozhian Cossacks in anti-Polish uprisings in 20-30th of XVII century.

Key words and word-combinations: Ukrainian Cossacks, ethnic structure, social structure, anti-Polish uprisings in 20-30th of XVII c., «wrote out people» («wypyshchky»), becoming of the Cossacks.

Отримано: 12.08.2011 р.

О. Б. Комарницький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**МАТЕРІАЛИ ФОНДУ Р. 1586 ДЕРЖАРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО
СТАНОВИЩА СТУДЕНТСТВА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ**

У статті на основі архівних матеріалів йдеться про діяльність Кам'янець-Подільського окружного комітету поліпшення побуту студентів. З'ясовано джерела фінансування організації, її намагання забезпечити студентів, зокрема інституту народної освіти, гуртожитками, харчуванням, медичним обслуговуванням.

Ключові слова: студент, комітет, інститут, харчування, гуртожиток.

Важливу інформацію про матеріальне становище студентської молоді Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО), уславленим попередником якого був державний український університет (фундатор і перший ректор — І. І. Огієнко), містить фонд р. 1586 «Каменецький окружний комітет удюшення быта учащихся», який є фактично не дослідженим.

У нашому дослідженні ми охарактеризуємо основні напрямки діяльності Кам'янець-Подільського окружного комітету поліпшення побуту студентів (КППС), спрямовану на покращення матеріального становища молоді, зокрема ІНО [Далі: КППС].

КППС було створено у листопаді [1, арк. 17], за іншими даними — 20 березня [2, арк. 4], [3, арк. 19] 1923 р. Комітет обслуговував студентів сільськогосподарського інституту (СГІ), ІНО, хімічного технікуму, робітфаку при СГІ. У жовтні 1926 р. загальна кількість студентів у цих закладах становила 859 осіб (робітфак — 266, ІНО — 239, СГІ — 198, хімтехнікум — 156) [4, арк. 45], більшість з яких отримували допомогу КППС. На чолі комітету стояло правління у складі 5 осіб. Поточну роботу проводила «робоча тройка» [2, арк. 311]. До першого складу правління ввійшли 3 представника від робітфаку й СГІ, по одному від ІНО і технікуму. Щоправда, працювали вони недовго. 2 березня 1924 р. на загальних зборах студентства вишів міста їхню діяльність визнали незадовільною. У резолюції учасників зібрання констатувалося: 1. «Рахувати роботу КППС не задовольняючою і з боку де яких членів не зацікавленою в життю пролетарського студентства. 2. Загальні збори констатують бюрократизм самого апарату КППС, зокрема т. Кобзаря. 3. Констатується, що тиждень допомоги пролетар студентству зірваний деякими членами. 4. Апарат КППС не давав ініціативи пролетарському студентству під час тижня допомоги. 5. Пролетарське студентство Вищих шкіл, чуючи з боку голови КППС, що будьто би існує антагонізм між пролетарським студентством окремих інститутів м. Кам'янця, одмічає, що між пролетаріа-